

Zdenko Čepič*

Kaj, kako, zakaj? Oris odnosa države do kmetijstva in kmetov v zgodnjem jugoslovanskem socializmu, 1945–1953 (poudarek na Sloveniji)

IZVLEČEK

V preglednem članku avtor predstavlja ključne dejavnike s področja zakonskih določil, ki so oblikovale kmetijsko politiko zgodnjega socializma v Jugoslaviji (1945–1953). Pri tem je poudarek na dogajanju na področju kmetijstva v Sloveniji. Avtor predstavi agrarno vprašanje (vprašanje zemlje in njene lastnine) in kmetijsko vprašanje (odnos oblasti do kmeta kot družbene in poklicne skupine). Predstavi agrarno reformo v Sloveniji (1945–1948), njene vplive (posledice) in posege oblasti v kmetijstvo zaradi preskrbe prebivalstva. Med te posege je sodila kolektivizacija kmetijstva po zgledu kolhozov v Sovjetski zvezi. Celoten odnos oblasti do kmetijstva je na eni strani koreninil v pragmatičnih razlogih glede preskrbe prebivalstva, po drugi strani pa so bili ti razlogi politični oziroma ideološki.

Ključne besede: kmetijstvo, kmetijska politika, socializem, agrarna reforma, kolektivizacija, preskrba prebivalstva

* Dr., znanstveni svetnik v pokoju, Novo Polje II/8, SI-1260 Ljubljana-Polje, zdenko.cepic@inz.si

ABSTRACT

WHAT, HOW, WHY?

AN OUTLINE OF THE STATE'S ATTITUDE TOWARDS AGRICULTURE AND FARMERS IN EARLY YUGOSLAV SOCIALISM, 1945–1953 (WITH AN EMPHASIS ON SLOVENIA)

In this review article, the author presents the crucial factors regarding the legal provisions that shaped agricultural policy in early socialism in Yugoslavia (1945–1953). In doing so, he focuses on the developments in agriculture in Slovenia. The article presents the agrarian question (the issue of land and its ownership) and the agricultural question (the attitude of the authorities towards peasants as a social and professional group). It outlines the agrarian reform in Slovenia (1945–1948), its impact (consequences), and the intervention of the authorities in agriculture to provide for the population. These interventions included the collectivisation of agriculture based on the model of the Soviet Union's kolkhozes. The authorities' attitude towards agriculture included pragmatic reasons (supplying the population) as well as political and ideological motives.

Keywords: agriculture, agricultural policy, socialism, agrarian reform, collectivisation, population supply

Agrarno in kmečko vprašanje ter oblast

Običajno, če ne kar praviloma, je eden od prvih socialnih ukrepov s političnim namenom, ki sledijo izredni zamenjavi politične oblasti oziroma prevzemu le-te novih političnih dejavnikov, to je revoluciji, pa naj bo ta t. i. meščanska ali pa proletarska, v državi, ki je glede na prebivalstvo in na gospodarsko dejavnost pretežno agrarna, poseg nove oblasti v t. i. agrarno vprašanje. Izvede zemljiško/agrarno reformo, od katere pričakuje zase pozitivno politično posledico, namreč politično podporo večinskega dela prebivalstva. Šlo je prvenstveno za političen ukrep z ekonomskim namenom. To je poseg v lastništvo zemlje oziroma v razporeditev zemljiške lastnine, tako da se ta porazdeli med zemljiškimi lastniki čim bolj pravično. Da se del zemlje odvzame tistim, ki je imajo veliko (ali preveč) in je ne obdelujejo sami, ampak z najeto (in slabo plačano) delovno silo, ter se jo dodeli tistim, ki je imajo malo ali kar premalo za

preživljanje od obdelovanja zemlje. To je bistvo vseh agrarnih (ali zemljiških) reform v zgodovini od bratov Grakh v Rimu v drugem stoletju pr. n. št. dalje.¹

Zemljiška reforma s posegom v zemljiško lastnino in prerazporeditev le-te je bil tudi prvi zakonski ukrep novih jugoslovanskih oblasti, vzpostavljenih z revolucijo v času druge svetovne vojne. Že avgusta 1945 so uzakonile agrarno (zemljiško) reformo,² katere namen je bila sprememba posestnega stanja. Imela pa je tudi jasen političen namen – pridobiti kmete kot večino prebivalstva na svojo stran. Z novim posestnim stanjem, doseženim z zemljiško reformo, je država (oblast) vzpostavila tudi novo kmetijsko politiko. Šlo je za odnos do kmetov kot družbene in poklicne skupine. To je bilo t. i. kmečko vprašanje, s katerim je oblast posegla v družbeni položaj kmeta (kmetov), v njegov položaj in vlogo v družbi. V zemljiški reformi je šlo za vprašanje zemlje in njene razporeditve, pri kmečkem vprašanju pa je šlo za vprašanje človeka – kmeta v družbi in v državi, ki je stopala na pot načrtovane hitre industrializacije in s tem spreminjanja socialne osnove iz kmetijske v nekmetijsko, v t. i. industrijsko družbo. Kmečko vprašanje in njegovo urejanje je postalo potem, ko je oblast menila, da je z zemljiško reformo uredila agrarno vprašanje s spremembo lastninskih zemljiških razmerij na najbolj ustrezen način, tako da je upoštevala, da dobi zemljo tisti, ki jo obdeluje neposredno, je postalo za oblast osrednje zanimanje kmečko vprašanje.

H kmečkemu vprašanju je oblast pristopila v skladu s svojim ideološkim prepričanjem, ki je bilo bolj ali manj pogojeno s procesom industrializacije, da pomenita industrializacija in elektrifikacija socializem. V glavnem je šlo za vprašanje zagotavljanja delovne sile za novo nastalo (nastajajočo) industrijo. Vir za to pa je bilo kmečko prebivalstvo, zlasti tisti, ki od svoje zemljiške posesti zaradi njene majhnosti niso mogli živeti. Rešitev je bila zaposlitev v industriji. Nastajati je začel »pol kmet, pol proletarec« (part time farmer), kar je bila značilnost Slovenije, ko je kmet, ki se je zaposlil v neagrarni dejavnosti, običajno v industriji, še živel na svojem posestvu in ga tudi obdeloval.³ Izraz reševanja kmečkega vprašanja z namenom zagotavljanja preskrbe prebivalstva, zlasti povečanega števila zaposlenih v neagrarnih dejavnostih, je bilo kmetijsko združništvo. Sprva so nastale splošne kmetijske zadrage, nato pa so se preoblikovale v kmečke delovne zadrage, tj. zadrage t. i. kolhoznega tipa. To je pomenilo kolektivizacijo pri obdelavi zemlje oziroma pridelavi kmetijskih dobrin za potrebe preskrbe prebivalstva.

Reševanje agrarnega vprašanja s posegi v lastninsko strukturo zemlje (s posegi v zemljiško posest) in posegi v kmete, s katerimi se je spreminjal njihov položaj v družbi

- 1 Tiberij Sempronij Grakh, od okoli 163 pr. n. št. do 133 pr. n. št., Gaj Sempronij Grakh, od okoli 160 pr. n. št. do 121 pr. n. št.; kot rimska politika – ljudska tribuna sta okoli leta 138 pr. n. št. predlagala z namenom reševanja socialnih problemov v rimski republiki zemljiški zakon, v katerem sta predvidela zemljiški maksimum in tistim, ki so ga presegali, odvzem viška zemlje ter njeno razdelitev tistim brez zemlje. To je načelo vseh zemljiških reform, ki so bile izvedene v vsej zgodovini.
- 2 Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji je sprejela Začasna ljudska skupščina Demokratične federativne Jugoslavije 23. 8. 1945 v sklopu zakonov, katerih namen je bil utrditev nove oblasti oziroma njena potrditev z demokratično izvedenimi volitvami (o volitvah, volilnih imenikih, državljanstvu, zborovanjih in shodih), kar kaže namen, ki ga je imela nova oblast z uzakonitvijo zemljiške reforme.
- 3 O tem slovenskem fenomenu Centrih in Sitar, *Pol kmet, pol proletarec*. Za obdobje zgodnjega socializma gl. 25–134, poglavje Rdeče klasje: na sledi integrirani kmečki posesti v okolici Ljubljane, 1945–1953.

(državi), so bili značilnost prvega obdobja uvajanja socializma v jugoslovansko državo po drugi svetovni vojni. To je bil čas, ki ga je mogoče označiti tudi kot čas zgodnjega socializma, ki je v veliki meri posegel prav v položaj kmečkega prebivalstva in ga spreminjal. Tudi s prisilo. V Sloveniji je bil to čas, ko se je začelo vzpostavljati stanje, ki je ena izmed značilnosti slovenske družbe po drugi svetovni vojni – »polproletariat«.

V času zgodnjega socializma je imela jugoslovanska oblast (komunistična) svoj odnos do zemlje, kar je rešila z agrarno reformo, in do človeka, obdelovalca zemlje. Potem ko je z agrarno reformo po svojem mnenju ustrezno in pravično, vsaj skozi svojo politično opcijo, rešila agrarno vprašanje, je ostalo oblasti še kmečko vprašanje. To je bila os, okoli katere se je vrtela kmetijska politika pri nas v obdobju zgodnjega socializma. Ker je bila slovenska družba še vedno agrarna s prevlado kmečkega prebivalstva, je to obdobje ostalo zapisano v spominjanju naroda kot mračno.

Nekaj malega o stanju slovenskega kmetijstva in kmetov med svetovnima vojnama

Na začetku 20. stoletja je bila slovenska družba pretežno kmečka: »Slovenci smo pretežno še kmetiško ljudstvo,« je zapisal slovenski publicist, politik socialdemokratske usmeritve Albin Prepeluh-Abditus ob koncu prve svetovne vojne, ko je pisal o slovenskem narodnem programu.⁴ Ugotavljal je, da »naše poljedelstvo ni niti gospodarsko, niti tehnično tako, da bi mogel mali kmet živeti zgolj od njega«. ⁵ Podobno je ugotavljal tudi Milko Brezigar, ki se je takrat ukvarjal s slovenskim gospodarskim programom, ko je ugotavljal, da je to razlog za slabo obdelovanje zemlje; predlagal je bolj intenziven način obdelovanja zemlje.

Brezigar ni imel o slovenskem kmetijstvu kot takrat najpomembnejši gospodarski panogi – navedel je, da sta se ukvarjali s kmetovanjem dve tretjini slovenskega prebivalstva in da sta ti ustvarili tri petine vseh letnih dohodkov v slovenskih deželah (v Sloveniji) – pa tudi ne o slovenskem kmetovalcu nič kaj pozitivno sodbo. Menil je, da je vzrok neugodnega stanja slovenskega kmetijstva v ekonomski šibkosti slovenskega kmeta, za kar je videl razlog na eni strani v posestni sestavi – prevladovala so namreč mala posestva – na drugi pa v načinu obdelovanja zemlje. Menil je, da se mora ekstenzivno obdelovanje zamenjati z intenzivnim ter da mora država »postaviti zakonodajnim potom temelje umnega obdelovanja zemlje«. Glede slovenskega kmeta pa je bil Brezigar prepričan, da je »staroveren«, konservativen in »veruje v neizpremenljivost obdelovanja«. Pogoj za povečanje donosov v kmetijstvu je videl

4 Še desetletje po tem, deset let pred začetkom druge svetovne vojne (ob popisu 1931), je bil v Sloveniji delež kmečkega prebivalstva 58,8-odstoten. Sedemnajst let kasneje, ob prvem popisu prebivalstva po drugi svetovni vojni (1948), je delež kmečkega prebivalstva padel za okoli deset odstotkov in je bil pod polovico prebivalstva Slovenije (48,9 %), nato pa se je dokaj hitro zmanjšal: ob naslednjem popisu prebivalstva leta 1953 na 41,1 %, osem let kasneje leta 1961 pa na 31,6 %. – Šifer, *Demografski razvoj kmečkega prebivalstva*, 10, 11.

5 Abditus, *Problemi malega naroda*, 3.

v »proizvajalni zemljedeljski reformi«. Predvidel je tudi poseg države v zemljiško posest, pa tudi državno predpisovanje načina obdelovanja, pri čemer pa to naj ne bi bil poseg v lastnino zemlje in v prodajo pridelkov.⁶ Šlo je za predlog za agrarno, tj. zemljiško reformo. Ta sicer v času med svetovnima vojnama v jugoslovanski državi in s tem tudi v Sloveniji ni bila izvedena. Zemljiška sestava je ostala nespremenjena, prevladovala so majhne kmetije. Večina jih je obsegala do 5 ha zemlje, kar je bilo po mnenju takratnih kmetijskih strokovnjakov premalo za preživitev lastnika le od obdelave te zemlje. V takšnem posestnem stanju sta slovensko kmetijstvo in slovenski kmet dočakala drugo svetovno vojno oziroma njen konec.

Kmetijstvu kot gospodarski panogi sta v času med svetovnima vojnama pripadali okoli dve tretjini prebivalstva Slovenije. Večina je od obdelovanja svoje zemlje težko živela, kajti njihova zemljiška posest je bila majhna, premajhna za preživljanje. Pred drugo svetovno vojno je bilo po podatkih zadnjega uradnega popisa iz leta 1931 na ozemlju Slovenije (Dravske banovine) kmetijskih gospodarstev 154.628. Večina je bilo majhnih kmetij z do 5 ha zemlje – teh je bilo 57,4 % – imeli pa so le 13,3 % zemlje. Imeli so malo obdelovalne zemlje, tako da je kmetija, velika do 5 ha, imela v povprečju le 0,7 ha njiv. Za preživetje so morali zato najti denar tudi izven kmetijske dejavnosti. Na drugi strani pa so bila v Sloveniji veleposestva: velike kmetije z od 20 do 50 ha površine in pa posestva, ki so to površino precej presegala. Zemljiški lastniki obojih so bili za slovenske razmere veleposestniki. Veleposestniki, ki jih je bilo okoli 8 %, so imeli 43,6 % zemljiških površin, od tega kar 56,8 % gozdov.

Do druge svetovne vojne slovenski kmet za obdelavo zemlje ni uporabljal strojev na motorni pogon. Po računu iz leta 1938 je celotna mehanizacija slovenskega kmetijstva nadomeščala le od 2,5 do 3,3 % vseh za kmetijska dela potrebnih delovnih dni. Zemlja je bila namreč obdelovana še pretežno ročno, z uporabo človeške delovne sile. Te je bilo sicer dovolj, saj je bila stopnja agrarne prenaseljenosti velika. V Sloveniji je poljedelska prenaseljenost glede na obdelovalno zemljo med najvišjimi v Evropi. Najvišja agrarna prenaseljenost v Sloveniji je bila med obema svetovnima vojnama v predelih vzhodne Slovenije, v pasu od Prekmurja do Krškega.⁷ Kmetijstvu je primanjkovalo tudi vprežne živine, konj in govedi. To je bilo povezano tudi z gnojenjem, saj je bilo poljedelstvo glede na nizko porabo umetnih gnojil odvisno le od naravnega gnoja. Slovensko kmetijstvo je bilo zaostalo in je potrebovalo spremembe.

V Kraljevini Jugoslaviji je bilo kmetijstvo bolj ali manj stvar kmetov samih, država na razmere v njem niti ni želela bistveno vplivati. Drugače pa je bilo v času po drugi svetovni vojni, ko je državna oblast zakonsko in stvarno posegala v kmetijstvo kot gospodarsko panogo ter v kmete in njihovo življenje.

Ob koncu prve svetovne vojne je Brezigar zaradi posestne sestave, ki je bila za kmetijstvo in kmete izrazito neugodna, in zaradi zastarelosti ali konservativnosti kmetijske pridelave zahteval spremembe v slovenskem kmetijstvu in modernizacijo. Po

6 Brezigar, *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva*, 16, 17, 19, 77.

7 Ilešič, *Agrarna prenaseljenost Slovenije*, 61, tabela I.

drugi svetovni vojni pa je Edvard Kardelj – takratni poglavitni snovalec jugoslovanske kmetijske politike – v drugačni politični, pa tudi gospodarski ureditvi v svojih pogledih in predlogih glede razvoja kmetijstva izhajal iz dejstva, da je kmetijska proizvodnja tehnološko zaostala ter da je vzrok za to v izraziti posestni sestavi z majhnimi in razparceliranimi posestvi. Glede tehnološkega napredka je menil, da je potrebna večja uporaba mehanizacije, možnost za to pa je videl v drugačni organizaciji kmetijske proizvodnje. Organizacijsko sredstvo za rekonstrukcijo kmetijstva je videl v kmetijskem združništvu. Kmetijske zadruge so mu predstavljale tudi politično sredstvo za »uničenje ostankov kapitalističnega izkoriščanja«. Kmetijska politika je imela po drugi svetovni vojni v Jugoslaviji/Sloveniji izrazito političen značaj z razrednimi nameni.⁸

Nova oblast v Jugoslaviji, vzpostavljena z revolucijo, izvedeno v pogojih osvobodilne vojne proti okupatorju v času druge svetovne vojne, je na kmetijstvo gledala predvsem politično. Bolj kot na gospodarski problem, povezan s posestno sestavo in načinom kmetijske proizvodnje, je na kmetijstvo in na kmete gledala politično, natančneje razredno. Želeli so rešiti agrarno (zemljiško) vprašanje, ki je bilo povezano s posestno sestavo in načinom pridelave, pa tudi kmečko vprašanje – družbeno vlogo in položaj tistih, ki živijo od obdelovanja zemlje. Šlo je za reševanje dveh ključnih vprašanj velikega deleža prebivalstva, saj je bila Jugoslavija – in tudi Slovenija – agrarna država.

Zemljiška reforma – način reševanja agrarnega vprašanja

Prvi ukrep nove jugoslovanske oblasti po koncu druge svetovne vojne na področju kmetijstva je bila agrarna (zemljiška) reforma. Kot v večini agrarnih reform je bila tudi v Jugoslaviji po drugi svetovni vojni agrarna reforma izvršena na osnovi politične odločitve državnih oblasti. Ta je pri tem imela pred očmi svoje politične cilje. Želje kmetov, v imenu katerih so se agrarne reforme sicer izvajale, pa so bile za oblast bolj drugotnega pomena.

V Jugoslaviji je bila agrarna reforma izvedena v letih 1945–1948 in je pomenila pogoj za povojno kmetijsko politiko.⁹ Bolj kot na »modelu« iz oktobrske revolucije v Rusiji, ko je bila vsa zemljiška posest podržavljena, je imela jugoslovanska agrarna reforma kljub dejstvu, da jo je uzakonila in izvajala komunistična oblast, več značilnosti meščansko-demokratske agrarne reforme kot boljševiske, kakršna je bila izvedena v Rusiji z Leninovim Dekretom o zemlji. Ta je namreč vso zemljiško posest podržavil. Agrarna reforma v Jugoslaviji načeloma ni pomenila podržavljenja zemlje, temveč je ohranjala pravico do zasebne lastnine, je pa predrugačila posestno sestavo po načelu, da naj ima zemljiško posest tisti, ki jo obdeluje sam s svojo družino, brez najete delovne sile. V praksi pa je kljub drugačnim načelom agrarne reforme z njeno izvedbo postala država velik zemljiški lastnik, zlasti lastnik gozdov.

⁸ Čepič, Kmetje in združništvo v pogledih Edvarda Kardelja.

⁹ O agrarni reformi na ravni jugoslovanske države Gačša, *Agrarna reforma i kolonizacija*. O agrarni reformi v Sloveniji Čepič, *Agrarna reforma in kolonizacija*.

Razlog, da v Jugoslaviji ni bilo izvedeno podržavljenje zemlje, temveč je bila izvedena klasična agrarna reforma – resda zelo stroga – je bil v zgodovinskem razvoju lastniškoposestnih odnosov na Slovenskem oziroma v nekdanjih avstrijskih deželah. Kmet je bil namreč od ukinitve fevdalizma sredi 19. stoletja zemljiški lastnik, zato bi vsakršno poseganje v njegovo zemljiško lastnino z razlastitvijo, tj. odvzemom njegove zemlje, imelo negativne politične posledice. Agrarna reforma, kot je bila uzakonjena, je bila v veliki meri nadaljevanje med svetovnima vojnama že začete, a nikoli končane agrarne reforme. Bila pa je bolj dosledna in bolj stroga do velikih zemljiških posestnikov – tistih, ki sami niso obdelovali zemlje – kot je bila v času med vojnama.

Agrarna reforma je bila uzakonjena kot prvi politično ekonomski ukrep nove jugoslovanske državne oblasti. Začasno zakonodajno telo, ki je imelo osnovno nalogo, da pripravi zakonodajo za volitve v konstituanto, je kot edini zakon, ki ni imel neposrednega namena za to – imel pa je posrednega, političnega – konec avgusta 1945 sprejelo zakon o agrarni reformi in kolonizaciji. S tem je nova jugoslovanska oblast posegla v zemljiškolastninsko stanje.

Na političen namen agrarne reforme kaže že njena uzakonitev avgusta 1945. Sprejem zakona o agrarni reformi in kolonizaciji je mogoče razumeti kot del politične taktike nove oblasti, kako vezati kmeta kot večinski del prebivalstva nase še pred volitvami v ustavodajno skupščino, ki naj bi oziroma je potrdila politično spremembo oblasti v jugoslovanski državi. Za oblast je bila agrarna reforma političnoekonomski ukrep. Imela je vlogo korenčka, s katerim bi za »proletarsko« revolucijo, ki je bila predvidena po osvojitvi ali prevzemu oblasti v roke komunistov, pridobili tudi kmete kot večinski del v agrarni državi. Zaradi značaja oblasti, ki jo je uzakonila in izvajala, pa je imela poudarjeno razrednopolitično usmeritev, medtem ko so bili ekonomski motivi manj pomembni. Posledice agrarne reforme so bile bolj ekonomske. Število malih kmečkih gospodarstev se je še povečalo. Glede tega ni bil dosežen ekonomski namen, ki naj bi ga agrarna reforma imela.

Sprejem zakona so pojasnjevali kot oddolžitev kmetu za njegovo vlogo v času vojne oziroma osvobodilnega boja. V resnici je šlo pri uzakonitvi agrarne reforme ob razreševanju agrarnega vprašanja tudi za reševanje kmečkega vprašanja. Z agrarno reformo naj bi se utrdiloavezništvo med malim in srednjim kmetom na eni ter proletariatom na drugi strani. To je bil po mnenju vodilnih v jugoslovanski komunistični stranki pogoj za izvajanje ukrepov na družbenoekonomskem področju.

Zakon je opredelil, komu se bo zemlja vzela in komu se bo dala. Eden in drugi pol agrarne reforme, odvzemanje zemlje dotedanjim lastnikom in dodeljevanje novim lastnikom, sta imela razredno, natančneje socialno lastninsko osnovo. Enim se je na osnovi delovnega odnosa do zemlje, ker zemlje niso sami obdelovali, ta vzela, drugim pa dala. Zemlja je bila odvzeta tistim, ki je niso sami obdelovali, na različne načine oziroma pod različnimi pogoji in v različnem obsegu. Postavljen je bil zemljiški maksimum, ki je bil 35 ha obdelovalne zemlje, pri čemer so bile določene izjeme. Agrarna reforma je zajela šest kategorij zemljiških lastnikov: 1) veleposestnike, za te so se šteli tisti z nad 45 ha skupne površine ali več kot 25 ha obdelovalne zemlje; 2) banke,

podjetja, ki so imela tudi zemljiško posest, čeprav se niso prvenstveno ukvarjala s kmetijstvom; 3) cerkve, samostane in verske ustanove; 4) nekmete – ti lastniki so zgubili vso zemljo, cerkvam pa je bilo mogoče pustiti do 10 ha; 5) kmete s presežkom nad 35 ha obdelovalne zemlje; 6) zemljiška posestva, ki so med vojno ostala brez lastnika in brez pravnega naslednika. Nekmetom, ki jim kmetijstvo ni bilo osnovna gospodarska panoga za preživljanje in so jim posestva, npr. vinograde, obdelovali drugi, so bili razlaščeni presežki nad 3 do 5 ha, kmetom pa nad 35 ha obdelovalne zemlje oziroma 45 ha obdelovalne zemlje in gozda.

Agrarna reforma je izražala načelo »zemljo tistemu, ki jo obdeluje«, kar je pomenilo, da je bil z njo zemljiški lastnik le tisti, ki jo je sam s svojo družino neposredno obdeloval. Glede na to načelo je bila zemlja odvzeta vsem, ki so jo obdelovali z najeto delovno silo ali so jo dajali v zakup. Agrarna reforma tako ni odpravljala zasebne lastnine zemlje, kljub temu pa je v Jugoslaviji po drugi svetovni vojni v veliki meri vseeno pomenila način podržavljenja zemlje. O tem govorijo dejstva, koliko zemlje je bilo razdeljene med agrarne interese in koloniste ter koliko je bilo ostalo v rokah države. V rokah države je namreč ostal domala ves gozd, ki je bil zajet v agrarno reformo.

V Sloveniji, brez ozemlja Slovenskega primorja, ki je ostalo do leta 1947 oziroma del celo do leta 1954 izven Jugoslavije, je agrarna reforma zajela okoli četrtno kmečkih gospodarstev, tj. okoli 40 tisoč. Okoli deset tisoč jih je padlo pod razlastitev in zaplembo na osnovi druge zakonodaje, zlasti tiste, ki je posegla v lastnino jugoslovanskih državljanov nemške narodnosti (nemška manjšina), ki so v času vojne iz tega razloga sodelovali z okupatorji, zato so bili razlaščeni na osnovi t. i. patriotske nacionalizacije – dopolnilne kazni za sodelovanje z okupatorjem.¹⁰

Na značaj ali namen agrarne reforme kaže razmerje med razlaščeno in zaplenjeno zemljo v skladu agrarne reforme. Zaplenjena je bila namreč v zemljiškem skladu agrarne reforme domala polovica zemlje. Glede na število posestev in površino, ki je bila zaplenjena na osnovi odloka o zaplembi in prehodu imovine Nemcev v roke države, je mogoče agrarno reformo v Sloveniji razumeti tudi kot ukrep z narodnoosvobodilnim ciljem oziroma posledico. Pri ustvarjanju zemljiškega sklada so imela velik delež tudi veleposestva. Mnoga od teh so imela fevdalno poreklo, saj so bili lastniki potomci nekdanjih fevdalcev. Razlaščenih veleposestev fevdalnega porekla je bilo 307 – s površino 42.300 ha. Zemljiških lastnikov kapitalističnega izvora (banke, podjetja) je bilo 245, razlaščene pa jim je bilo 18.000 ha zemlje. Razlastitev je zajela tudi posestva cerkva, samostanov, verskih ustanov v lasti Rimskokatoliške cerkve. V skladu agrarne reforme je bila vnesena zemlja 450 gospodarstev v izmeri 48.600 ha. V skladu agrarne reforme je najmanjši delež predstavljala zemlja, ki je bila odvzeta kmetom, ki so presegli zemljiški maksimum 35 ha. Takšnih gospodarstev je bilo v Sloveniji le 167, njihova skupna izmera je bila 4100 ha. Med razlaščenimi zasebnimi posestniki je bilo

10 *Uradni list DFJ*, 2-25, 6. 2. 1945, 13, Odlok o prehodu sovražniškega imetja v državno svojino, o državnem upravljanju imetja odsotnih oseb in o zasegi imetja, ki so ga okupatorske oblasti prisilno odtujile. To je t. i. »avnojski odlok«, ki ga je sprejelo Predsedstvo AVNOJ 21. 11. 1944.

po številu največ nekmetov, to je tistih, ki jim kmetijstvo ni predstavljalo glavnega vira zaslužka in se sami z obdelovanjem zemlje običajno niso ukvarjali. Tovrstnih posestnikov je bilo 1208, površina njim razlaščene zemlje pa je znašala 13.800 ha.

V zemljiški sklad agrarne reforme, ustvarjen z razlastitvami na osnovi zakona o agrarni reformi in z zaplembami na osnovi »patriotične nacionalizacije«, je bilo v Sloveniji (brez Primorske) vnesenih 270.719 ha (obdelovalne zemlje 61.680 ha, gozdov 165.425 ha, drugo pa so bili pašniki, planine in ostalo), to je po popisu iz leta 1931 petina kmetijskih površin. Za razumevanje značaja agrarne reforme in učinkov, ki jih je ta imela, je pomemben delež obdelovalne zemlje in gozdov sklada agrarne reforme. V slovenskem skladu agrarne reforme je bilo 60 odstotkov gozda, četrtnina pa je bila obdelovalna zemlja. Med agrarne interesente, tiste, ki so zemljo sami obdelovali in je niso imeli ali so je imeli premalo za življenje le od nje, se je namreč razdeljevalo le obdelovalno zemljo, medtem ko gozd ni bil razdeljen med agrarne interesente in je ostal v rokah države. Od zemlje, ki je predstavljala zemljiški sklad agrarne reforme, se je v privatno last agrarnim interesentom in kolonistom podeljeval le manjši del. Iz zemljiškega sklada agrarne reforme je bila zemlja dodeljena okoli 20 tisoč kmečkim gospodarstvom, t. i. agrarnim interesentom; ti so dobili le 6,7 odstotka iz zemljiškega sklada.

Drugi pol agrarne reforme je bilo razdeljevanje zemlje, odvzete različnim lastnikom, ki zemlje niso sami obdelovali, tistim, ki so jo sami obdelovali. V Sloveniji je bila razdeljena v zasebno last agrarnim interesentom, kolonistom in zadrugam za skupno obdelavo zemlje šestina sklada, ostali del ustvarjenega sklada agrarne reforme pa je ostal v rokah države. Večinoma je bil to gozd, tako da je država postala velik lastnik gozdov v Sloveniji. Bilo ga je okoli 170.000 ha. Koristnikom agrarne reforme pa je bila podeljena v glavnem obdelovalna zemlja. Posamezni agrarni interesent je dobil v povprečju manj kot hektar obdelovalne zemlje, medtem ko so kolonisti dobili za naselitev na dodeljeno jim posestvo povprečno po 4 ha velika posestva. To je veljalo za koloniste v okviru Slovenije, ki so jim oblasti dodelile posestva v glavnem na Apaškem polju (v bližini Gornje Radgone ob avstrijsko-jugoslovanski meji), od koder so pobegnili ali bili pregnani Nemci (pripadniki nemške manjšine), ki so bili do tedaj tamkajšnji posestniki.

Posledica izvedene agrarne reforme je bila ob radikalni spremembi lastninske sestave sprememba posestne strukture. Skupno število kmečkih posestev se je zmanjšalo, povečal pa se je delež malih in srednjih kmetij. Po izvedeni agrarni reformi (na ravni celotne države) se je v skupni sestavi kmetijskih posestev povečal delež posestev z od 2 do 5 ha zemlje. Enako velja tudi za kmetije, velike od 5 do 10 ha.¹¹ Agrarna reforma je sprožila proces, imenovan »osrednjenje vasi«, kar je pomenilo, da so želeli ustvariti kategorijo t. i. srednjega kmeta, ki naj bi na vasi prevladoval in bi ustvarjal tržne viške. S tem so želeli rešiti tako agrarno kot kmečko vprašanje. Oblast je želela na vasi ustvariti razredni in tudi ekonomski egalitarizem.

11 Stipetič, *Agrarna reforma i kolonizacija*, 461.

Vplivi zemljiške reforme

Z izvedeno agrarno reformo je nastalo novo posestno stanje. Agrarna reforma pa je tudi pomenila pripravo pogojev za nadaljnji odnos oblasti do kmeta. Na eni strani je bila korenček, na drugi pa palica. Z njo so bili namreč ustvarjeni pogoji za odpravljanje kmeta kot individualnega proizvajalca in za njegov eksodus z zemlje. Z agrarno reformo se je namreč število kmetij, ki niso bile sposobne preživeti samo od proizvodnje na zemlji, še povečalo. Velikemu delu kmetov, ki so z agrarno reformo dobili zemljo, je ta zadoščala le za najnujnejše reprodukcijske potrebe oziroma za enostavno reprodukcijo. To je pospeševalo proces odhajanja iz vasi v mesto, v industrijo, in ustvarjanje polkmetov – polproletarcev.¹² Kmečko posestvo, ustvarjeno z agrarno reformo, je dobilo značaj ohišnice, kjer so pridelovali le za svoje potrebe, niso pa ustvarjali t. i. tržnih viškov, potrebnih za sistem preskrbe prebivalstva. To je povzročalo težave v preskrbi prebivalstva, zlasti ker se je večalo število tistih, ki so bili odvisni od preskrbe, ki jo je morala zagotavljati država. Tega so se snovalci agrarne reforme najbrž zavedali, vendar jim je bil političen učinek agrarne reforme važnejši od ekonomskih in socialnih posledic. So pa jim te prišle prav, saj je kmet postal osnovna »baza« delovne sile za industrijo v času pospešene industrializacije. Sredstva za industrializacijo je v veliki meri prispevalo kmetijstvo, mnogi kmetje, zlasti tisti z majhnimi posestvi, pa so postali industrijski delavci.

Industrializacija je namreč poleg velikih finančnih sredstev zahtevala tudi veliko delovne sile. Ta je prihajala večinoma s podeželja. Začel se je proces hitre deagrarizacije s pospešenim zaposlovanjem kmečkega prebivalstva zunaj kmetijskih dejavnosti, v glavnem v industriji. To je povzročilo hitre spremembe v socialni sestavi slovenskega prebivalstva. Število prebivalcev, ki jim je bilo delo v kmetijstvu osnovni vir preživljanja, je upadalo. Proces deagrarizacije pa je bil v Sloveniji hitrejši od urbanizacije (prenehanja bivanja na vasi) in dobršen del na novo zaposlenih v neagrarnih panogah je še naprej živel na vasi in se po delu v tovarni ukvarjal s pridelavo hrane za lastne potrebe. Leta 1953 je v Sloveniji 63 % vseh, ki so bili zaposleni v neagrarnih dejavnostih, živel na vasi v t. i. mešanih gospodarstvih.¹³

V izvajanju t. i. petletke,¹⁴ ko je bil dan poudarek na industrializaciji jugoslovanske države, je takratni vodilni jugoslovanski gospodarski politik Boris Kidrič označil kmetijstvo kot »življenjski problem našega petletnega plana«. ¹⁵ Vzrok za takšno oceno je bil v tem, da ni bilo v kmetijstvu »plana«, saj so bila kmetijska posestva večinoma v zasebni lasti in zato niso bila podvržena »planu«. ¹⁶ Oblast je sicer nanje vplivala z zahtevami, kaj naj pridelujejo, koliko morajo pridelati in koliko od tega oddati za

12 Čepič, Povojni beg z zemlje, 92–95.

13 O tem Centrih in Sitar, *Pol kmet, pol proletarec*.

14 *Uradni list FLRJ*, 36-280, 20. 4. 1947, 414, Zakon o petletnem načrtu za razvoj narodnega gospodarstva FLRJ v letih 1947–1951.

15 Kidrič, Nekaj izkušenj iz prvega leta petletnega plana, 313.

16 Od 235.000 kmečkih gospodarstev jih je bilo na začetku leta 1949 232.000 v zasebni lasti; v lasti so imeli 82 % vseh kmetijskih površin, od tega 93 % obdelovalne zemlje. Prevladovala so male kmetije, velike do 5 ha.

potrebe skupnosti. Ker so bile kmetije večinoma v zasebni lasti, je oblast v kmetih videla razredne nasprotnike. V veliki meri se je do njih tudi tako obnašala. Do njih je nastopala z nasiljem.

Kmetijska politika in s tem odnos do kmeta jugoslovanskega zgodnjega socializma ter odnos oblasti do kmetov so bili pogojevani s procesom industrializacije kot osnovno gospodarske, pa tudi politične usmeritve. Predvsem pa je nanjo vplivala problematika preskrbe. Pri tem je bil glede kmetijstva in kmetov izpostavljen obvezen odkup oziroma obvezna oddaja kmetijskih pridelkov za potrebe izvajanja racionirane in nato zagotovljene preskrbe.

Preskrba prebivalstva kot razlog za poseg oblasti v kmetijstvo

Država je, čeprav je bila večina kmetijstva zasebna, predvsem zaradi preskrbe posegala v kmetijstvo, in to od setve do žetve. V kmetijstvo je posegala predvsem z obveznimi oddajami oziroma odkupom po pogojih državne oblasti. Z odkupi ali oddajanjem (v praksi odvzemanjem) pridelkov, kar je bil eden od polov racionirane preskrbe, je država želela nadzirati gospodarsko, pa tudi politično življenje na vasi. Do kmeta je namreč iz razrednih razlogov imela določene ideološke zadržke, saj ga je smatrala za zasebnega lastnika, in to ne glede na velikost njegovega posestva. Vsakega, ki ni prostovoljno izpolnjeval obveznosti, ki jo je kmetu naložila državna oblast, je označila za kulaka. Za svojega razrednega nasprotnika.

Breme preskrbe prebivalstva,¹⁷ ki ga je država naložila kmetom v sistemu racionirane preskrbe, ta je sicer značilna za vojno gospodarstvo, se je v Jugoslaviji v začetku leta 1948 spremenilo v sistem zagotovljene preskrbe. V obeh sistemih – racionirane in nato zagotovljene preskrbe – je država veliko nalogo namenila kmetijstvu in je zato ta sistem preskrbe prebivalstva kmeta najbolj neposredno prizadel. Od svojega pridelka je moral določeni ali zahtevani del oddati državi, in sicer pod pogoji, ki jih je postavila sama. Šlo je sicer uradno za odkup po t. i. vezanih cenah, v praksi pa je šlo v večini primerov za odvzem, saj kmet pridelka ni želel dati državi, mnogi ga niti niso zmogli, saj niso pridelali toliko, kot je od njih ta zahtevala oziroma jim je določila. Vprašanje preskrbe je bilo za kmeta – vsaj za večino – zato stalno »vojno« stanje z državo in njenimi institucijami. Kmetje so se zaradi obveznosti do države oziroma družbe tej stalno upirali, in sicer bolj ali manj pasivno s tem, da so prikrivali ali skrivali svoje pridelke, ki pa so jim jih državni organi nasilno odvzemali in kmete zato kaznovali kot nasprotnike oblasti. Šlo je za nekakšno »kmečko upornišvo«.

Obvezni odkup ali oddaja je bila predpisana za vsako kmečko gospodarstvo, vendar je bila v praksi odkupna politika usmerjena zlasti proti bogatejšim kmetom.

17 Čepič, Zakonske osnove racionirane preskrbe, 451–61. Čepič, Oris načel zagotovljene preskrbe, 157–68. Himmelreich, *Pike, špekulanti in Trumanova jajca*.

Čeprav so za kulaka (slabšalni izraz za velikega kmečkega posestnika, vzet iz sovjetskega, stalinskega besednjaka) smatrali vsakega kmeta, ki ni izpolnjeval obveznosti do države, so bili na udaru oblasti glede oddaje zlasti večji kmetje, ki so načeloma (pa tudi v praksi) imeli viške pridelka. Po mnenju oblasti so bili namreč prav ti kmetje največji razredni sovražniki, saj so zaradi večjega pridelka ustvarjali tudi več tržnih presežkov, kar naj bi jim omogočilo bogatenje. Mnogi manjši kmetje pa enostavno niso dosegali zahtevanih količin. Med oblastjo in kmeti je zato potekala prava vojna. Kmetje so svoje pridelke skrivali, izterjevalcem obvezne oddaje, ki so do njih zato nastopali z nasiljem in tudi fizičnimi kaznimi, so se upirali. Tudi fizično.

Pritisk na kmete se je povečal še zlasti po sporu Jugoslavije z Informbirojem (poleti 1948), ko je v očeh Sovjetske zveze in njej podrejenih držav s komunistično oblastjo postala Jugoslavija njihov sovražnik, ker ni povsem upoštevala navodil Moskve, kako graditi socializem po sovjetskem modelu. Takrat se je jugoslovanska država lahko glede preskrbe prebivalstva zanašala bolj ali manj le nase, kar je povzročilo, da je oblast začela močnejše krepiti tako politični kot gospodarski pritisk na kmete. Obvezni odkup (ali odvzem, kot so to razumeli kmetje) kot do tedaj predvsem ekonomski pritisk na kmeta je dobil izrazito ideološko oziroma politično označbo.

Kolektivizacija kmetijstva

Kot eden na načinov, da bi zagotavljali potrebne količine za preskrbo neagrarnega prebivalstva, število tega se je zaradi industrializacije večalo, se je oblast poleg večjega pritiska glede obveznih oddaj pridelkov odločila za kolhozniški način proizvodnje v obliki kmečkih delovnih zadrug (KDZ).¹⁸

Kolektivizacija kmetijstva, ki se je začela v začetku leta 1949¹⁹ je bila predvsem ozko povezana, natančneje kar pogojena s problemom preskrbe prebivalstva. Dobila je namreč zagon v letu 1949, ko je prišlo pri izvajanju industrializacije do krize na področju preskrbe vedno večjega števila ljudi, ki so se zaposlovali v industriji. S KDZ kot jugoslovansko inačico sovjetskih kolhozov naj bi z združevanjem majhnih individualnih kmetijskih proizvajalcev med drugim zapolnili vrzel, ki je nastala s padanjem kmetijske proizvodnje in njeno avtarktično naravnostjo. Kolektivna proizvodnja je bila namreč lažja (tudi za nadzorovanje) in naj bi zato ustvarjala več tržnih viškov.

18 Kmečke delovne zadruge so mnogokrat radi imenovali kmetijske obdelovalne zadruge – KOZ.

19 Plenum CK KPJ je od 28. do 30. 1. 1949 sprejel idejna izhodišča za kolektivizacijo kmetijstva in ustanavljanje KDZ in s tem prižgal zeleno luč za pospešeno izvajanje teh procesov. (*Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948–1953)*. Beograd: Komunist, 1985, 5–92) Junija 1949 je bilo na podlagi partijskega napotka za kolektivno obdelovanje zemlje uzakonjeno kmečko delovno združništvo. (*Uradni list FLRJ*, 49–411, 9. 6. 1949, 711) Po mnenju oblasti naj bi bile prednosti kolektivnega obdelovanja zemlje v boljših možnostih za uporabo mehanizacije, boljši organizaciji dela, v večji možnosti za uskladitev agrarne in neagrarne proizvodnje, pa tudi v možnosti izvajanja ekonomskega in političnega nadzora nad kmeti, saj so bili ti zaradi svoje številčnosti poglobitvena gospodarska sila v državi. V državi so začeli pospešeno nastajati »kolhozi« – Kmečke delovne zadruge (KDZ).

Kolektivizacijo je mogoče na ta način razumeti tudi kot posledico agrarne reforme in njenega negativnega ekonomskega učinka. Dejstvo je, da je slovensko kmetijstvo šele leta 1956 doseglo predvojni obseg kmetijske proizvodnje.

Zaradi velikega obsega zaposlovanja delovne sile iz kmetijstva v neagrarnih panogah je število zaposlenih v agrarnem gospodarstvu padalo, hkrati pa so zaradi preskrbe v neagrarnih panogah zaposlenega prebivalstva rasle potrebe po kmetijskih pridelkih. Snovalec jugoslovanske kmetijske politike zgodnjega socializma Edvard Kardelj je zato opozarjal, da so v kmetijstvu potrebne spremembe – »rekonstrukcija in dvig kmetijstva« – ki bodo dale večjo produkcijo, je zapisal v programsko naravnanim članku glede socialističnega kmetijstva Kmetijsko združništvo v planskem gospodarstvu.²⁰ V povečani kmetijski proizvodnji in v novi organizaciji kmetijstva je namreč videl sredstvo za uspešno industrializacijo. Iskal je način za boljšo organizacijo kmetijstva, ki je bilo glede posestne sestave izrazito razparcelirano na majhna posestva. Prav v tej posestni sestavi je videl zavoro za hitrejši razvoj kmetijstva, da bi lahko sledil procesu industrializacije in ga podpiral. Pogoj za rekonstrukcijo kmetijstva je videl tudi v tehnološkem napredku, v večji uporabi strojev v kmetijstvu. Pogoj za to pa je videl v drugačni organizaciji kmetijske proizvodnje. Organizacijsko sredstvo za rekonstrukcijo kmetijstva je videl v združništvu – sprva v splošnem, klasičnem kmetijskem združništvu, nato pa v kmečkem, delovnem združništvu s kolektivno obdelavo. Pri tem je šlo bolj za kolektivizacijo pridelovanja, za skupno obdelovanje zemlje, kot za kolektivizacijo kmetijskih posesti oziroma za razlastitev kmetijskih posestnikov na račun države. Zaradi vedenja in zavedanja glede »teroriziranja« slovenskega kmeta, njegovega lastništva zemlje, kar je bila posledica načina odprave podložništva v 19. stoletju z zemljiško odvezo, je načeloma nasprotoval kolektivizaciji s spremembo lastništva oziroma prenosa tega na skupnost, tj. državo. Zavzemal se je za kolektivizacijo obdelave zemlje, predvsem pa za splošne kmetijske zadruge, vendar je v vodstvu KPJ prevladalo prepričanje, da je kolektivizacija oziroma kolhoizacija najboljša praktična in tudi politična rešitev.²¹

Bistven pri tej odločitvi je bil ideološki razlog. Pokazati Stalinu, da so pravoverni komunisti tudi glede kmečkega vprašanja. Nepravilni pristop do kmečkega vprašanja jugoslovanskih komunistov, njihovega vodstva, je bil namreč eden od Stalinovih očitkov temu spomladi 1948. Očital jim je, da ne izvajajo takšne kmetijske politike oziroma da do kmetov ne pristopajo – ali z njimi ne postopajo – tako kot je bila politika odnosa do kmetov v Sovjetski zvezi v času tamkajšnje kolektivizacije.²²

Še preden je kolektivizacija kmetijske proizvodnje postala glavna usmeritev oblasti v njenem odnosu do kmetijstva in kmetov, kar se je kazalo v kmečkem delovnem

20 Kardelj, Problemi naše socialistične graditve, 113.

21 O tem Čepič, Kmetje in združništvo v pogledih Edvarda Kardelja.

22 O tem Čepič, Spor z Informbirojem in jugoslovanska kmetijska politika, 319–22. Kakšen je bil političen odgovor oziroma kateri so bili argumenti za zavrnitev Stalinove kritike na račun jugoslovanske kmetijske politike ali odnosa do kmečkega vprašanja, je povedal v referatih E. Kardelj na V. kongresu KPJ julija 1948 (*V. kongres Komunistične partije Jugoslavije*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1948, 279–377) in na II. kongresu KPS novembra 1948 (*II. kongres Komunistične partije Slovenije*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1948, 268, 269).

zadružništvu, s čimer so želeli rešiti tako agrarno kot kmečko vprašanje, so bile aktualne kmetijske zadruge, ki so bile tradicionalno ekonomsko združevanje slovenskih kmetov že od konca 19. stoletja dalje. Takrat so na razvoj zadružništva vplivale družbene in gospodarske razmere. Kmet je po zemljiški odvezi leta 1848 postal lastnik zemlje, na kateri je živel in ki jo je obdeloval, ni pa imel za to vseh pogojev, npr. orodja in živine, zato so se mnogi zadolževali pri različnih oderuhih, kar je mnoge kmete ugonobilo in so se bili prisiljeni izseliti ali so postali proletarci. Da bi se preprečili oderuštvo in posledično izguba kmetije zaradi zadolževanja, so začeli ustanavljati posojilnice in zadruge – od t. i. produktivnih zadrug, med katere so spadale kmetijske zadruge, do nabavno-prodajnih in konzumnih zadrug. Tovrstno zadružništvo je bilo tudi v času zgodnjega socializma po drugi svetovni vojni. Po marksistični ekonomski teoriji je zadružništvo namreč edina oblika gospodarske organizacije, ki se je razvila že v kapitalizmu z namenom lajšanja njegovega ekonomskega pritiska, npr. na kmeta, ki jo je socialistična oblast lahko uporabila za socialistično preobrazbo malega gospodarstva, torej tudi kmetijstva s prevladujočimi malimi kmetijami. Tako je bilo zadružništvo vneseno v prvo ustavo socialistične Jugoslavije kot eden od treh možnosti lastnine v jugoslovanski državi (poleg zasebne in državne).

Vprašanje preskrbe prebivalstva, ki so ga morali prehraniti kmetje, pa je narekovalo vrsto ukrepov, ki so udarili po kmetih. Poleg ekonomskega izkoriščanja kmetov z odkupi in davki je bilo za jugoslovansko kmetijsko politiko tega obdobja značilno tudi iskanje načina za uspešno organiziranost kmetijske proizvodnje. Oblast je iskala najustreznejšo obliko, da bi lahko usmerjala in nadzorovala kmetijsko pridelavo in hkrati na vasi uvajala socialistične odnose. Najustreznejšo obliko organiziranja kmetov in njihove proizvodnje so videli v zadrugah. Te naj bi na eni strani z boljšo organizacijo povečale pridelavo, na drugi pa bi imele politično vlogo z omejevanjem bogatejših kmetov, kar bi spreminjalo družbene odnose na vasi. Bila jim je namenjena vloga vmesnega člana med državo in zasebnim gospodarskim sektorjem. Najštevilčnejše so bile splošne kmetijske zadruge. Združevale so vso gospodarsko in tudi drugo dejavnost na vasi. Splošne kmetijske zadruge so začele na novih osnovah delovati leta 1947, ko so vanje vključili nabavno-prodajne, obnovitvene, živinorejske, lesnoproductivne zadruge. Nastale so domala v vsaki vasi; v Sloveniji jih je bilo največ leta 1949, kar 1158. Združevale so vso gospodarsko in drugo dejavnost na vasi. Te zadruge pa so bile majhne, niso prinašale dobička, zato so se mnoge združevale. Bile so organizatorice kmetijske pridelave, po njih se je uvajala nova kmetijska tehnologija, bile pa so tudi sredstvo za strokovno osveščanje kmetov. Bile so gospodarsko in družbeno žarišče vasi. Mnoge so začele z gradnjo zadružnih domov. Graditev le-teh je bila v ozki povezavi s splošnimi kmetijskimi zadrugami kot načinom gospodarskega združevanja kmetov za izboljšanje njihovega stanja oziroma načina njihovega delovanja z namenom dati več za skupne potrebe družbe. Zadružni dom je bil sredstvo oziroma način podružabljanja in modernizacije vasi in njenega družbenega ter družabnega življenja.

Idejni in stvarni preobrat v razvoju kmetijskega zadružništva je bil storjen v začetku leta 1949. Vzroki za to so bili bolj praktični (povezani s preskrbo) kot politični ali

ideološki. Šlo je za iskanje ali natančneje najdenje načina, kako organizirati kmete, da bi ti pridelali več in s tem zadovoljevali tržišče oziroma zagotavljali preskrbo s hrano. Razlogi za uvedbo kolhozniškega sistema zadružništva, za katerega so našli vzor v Sovjetski zvezi (v stalinizmu), so pa ga vseeno nekoliko prilagodili jugoslovanskim razmeram v kmetijstvu, so sicer bili tudi politični in ideološki. Vendar je šlo pri kolektivizaciji kmetijstva v Jugoslaviji predvsem za nujo, pogojeno iz praktičnih razlogov – za zagotavljanje hrane za povečane potrebe prebivalstva, zaposlenega v neagrarnih gospodarskih panogah, zlasti v industriji. Ker so države iz sovjetskega tabora zaradi spora z Informbirojem prekinile gospodarsko sodelovanje in uvedle gospodarsko blokado, to pa je povzročalo še dodatne težave in zastoje pri izvajanju jugoslovanske petletke, se je državno-partijsko vodstvo odločilo povečati ekonomski pritisk na kmetijstvo, kar naj bi bil edini možen vir za zagotavljanje preskrbe. Hkrati pa je bilo to tudi sredstvo politično-idejnega pritiska na kmete. Možnost za povečanje pridelave v kmetijstvu in s tem zagotovitve preskrbe hitro rastočega neagrarnega prebivalstva so videli v kolektivni obdelavi zemlje. Kmetijska politika je postala odkrito sredstvo razrednega boja na vasi.

Po mnenju oblasti naj bi bile prednosti kolektivnega obdelovanja zemlje v boljših možnostih za uporabo mehanizacije, v boljši organizaciji dela, za kar naj bi bila odločilna možnost stalnega nadzora. Ta je imel tudi političen namen.

Člani KDZ so združili svojo zemljo v zadrugo in jo pod določenimi pogoji oziroma ob določenih obveznostih skupno obdelovali. Pri kolektivizaciji je predvsem šlo za skupno (skupinsko) obdelovanje zemlje, ni pa šlo za skupno lastnino. Kmetje, ki so v KDZ stopili, so obdržali lastnino nad svojo zemljo, a je z njo upravljala zadruga. V kolhoz so namreč vložili kmetje svojo zemljo kot zakup, pri čemer je ta ostala v njihovi lasti. Glede na zakupne pogoje so bili znani štiri tipi KDZ. Le v enem primeru je bilo mogoče, da so se kmetje, včlanjeni v zadrugo, lastništvu nad zemljo odpovedali v korist zadruge. V Sloveniji takšen tip kmečke delovne zadruge ni živel. Največ je bilo primerov, ko so kmetje za dobo treh let vstopili s svojo zemljo v zadrugo in jo skupaj obdelovali ob točno določenih obveznostih in za vložek so dobivali tudi plačilo. To je bilo sicer majhno.

V kolhoze naj bi kmetje načeloma vstopali prostovoljno, čeprav je v praksi šlo mnogokrat v resnici za ekonomsko, politično in psihološko prisilo. Pa tudi za fizično. Kmetje so se odločali za vstop predvsem zaradi ekonomskih ukrepov, kot so bili davki, saj so bili za člane KDZ manjši, pa tudi zaradi ekonomskega pritiska v obliki doslednega izvajanja odkupov. V te zadruge so se vključevali večinoma mali kmetje in tudi bajtarji brez zemlje.

KDZ so bile različne. Razlikovale so se glede na to, kako so se zadružniki združevali ali na kakšen način so svojo posest vključili v kolhoz. Načini so bili štiri in le v enem je zadružnik svoje posestvo predal v skupno lastnino oziroma se je odpovedal svoji posesti v korist zadruge. Največ, kar nedvomno velja za Slovenijo, je bilo KDZ prvega tipa, pri katerem ni šlo za spremembo lastniškega stanja zemlje, ki jo je zadružnik vnesel v zadrugo. Ostal je njen lastnik, vsi zadružniki skupaj pa so glede na določene obveznosti obdelovali zemljo, ki jo je vsak posamezni posestnik vnesel v zadrugo.

Število KDZ v Sloveniji je bilo v letu 1951, ko se je iztekal triletni pogodbeni rok, sklenjen ob vstopu v zadrugo, 381 KDZ, v njih pa je bilo vključenih 8600 kmečkih gospodarstev, tj. 5 % vsega kmečkega prebivalstva. KDZ so obdelovale 4,2 % vseh kmetijskih površin v Sloveniji.

V Sloveniji so bile te zadruge ekonomsko šibke in niso izpolnjevale pričakovanih glede količine kmetijske proizvodnje in preskrbe trga s kmetijskimi pridelki. Pridelava v KDZ je bila kljub skupinsko vodeni obdelavi veliko manjša kot pri zasebnih kmetih. Jeseni 1951, po preteku triletnega roka glede prostovoljnega vstopa v zadrugo, je oblastem postalo jasno, da s kolektivizacijo pridelave niso dosegle niti želenega ekonomskega niti političnega cilja, zato se je začel ta način kmetijske pridelave opuščati. Kolhozno zadružništvo se je zato od sredine leta 1952 naprej zelo hitro zmanjševalo in je večinoma usahnilo. Gospodarski neuspeh kolhozništva je povzročil politično odločitev oblasti za njegov konec.

Konec kmetijske politike zgodnjega socializma

Konec je bilo kmetijske politike zgodnjega jugoslovanskega socializma, ki ga je zaznamovalo reševanje agrarnega in kmečkega vprašanja. V jugoslovanskem političnem sistemu so se takrat začele dogajati splošne spremembe. Začelo se je z uvedbo delavskega samoupravljanja, pa tudi z razpadom kolhozništva in njegovo opustitvijo ter z ukinitvijo zagotovljene preskrbe, ki je delovala v praksi s t. i. kartami oziroma točkami, kar je pomenilo tudi opustitev odkupov kot enega od izrazov kmetijske politike. Jugoslavija se je začela počasi demokratizirati, kar se je pokazalo tudi v kmetijski politiki.

Kmetijska politika zgodnjega socializma se je zaradi svojega načina delovanja, zlasti zaradi prisile in z njo povezane grobosti do kmetov, preselila v kolektivni spomin tistih, ki so jo doživljali in pod njo trpeli, v spomin njihovih družinskih članov (pa tudi njihovih potomcev), mnogi izmed katerih so se sicer preselili v mesta in se tudi pomeščanili ter ne živijo več od kmetijstva, pa tudi drugih, ki niso neposredno povezani s tem. Na kmetijsko politiko je – zlasti zaradi reševanja kmečkega vprašanja kot posega oblasti v kmeta kot državljana, proizvajalca – ostal predvsem grenak spomin, ostala je slaba podoba tega obdobja zgodovine, ko se je odvijal spopad med oblastjo, ki je želela s hitro industrializacijo kot svojim političnim in ideološkim idealom na hitro spremeniti podobo jugoslovanske države, pri čemer je bil žrtev kmet. Bil je sredstvo in hkrati cilj politike preobrazbe jugoslovanske države.

Viri in literatura

Literatura

- Abditus [Albin Prepeluh]. *Problemi malega naroda*. Ljubljana: Slovenska socialna matica, 1918.
- Brezigar, Milko. *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva*. Celje: Omladina, 1918.
- Centrih, Lev in Polona Sitar. *Pol kmet, pol proletarec: integrirana kmečka ekonomija v socialistični Sloveniji, 1945–1991*. Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2023.
- Čepič, Zdenko. *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji 1945–1945*. Maribor: Založba Obzorja, 1985.
- Čepič, Zdenko. Kmetje in zadružništvo v pogledih Edvarda Kardelja. V: Alojz Cindrič (ur.). *Čarnijev zbornik mednarodnih družboslovnih in humanističnih razprav=A Festschrift for Ludvik Čarni, studies in social and humanities sciences*, 325–36. Ljubljana: Filozofska fakulteta=Faculty of Arts, 1998.
- Čepič, Zdenko. Oris načel zagotovljene preskrbe v Jugoslaviji. *Prispevki za novejšo zgodovino* 39, št. 2 (1999): 157–68.
- Čepič, Zdenko. Povojni beg z zemlje: notranje migracije v Sloveniji 1945–1960. *Zgodovinski časopis* 45, št. 1 (1991): 85–106.
- Čepič, Zdenko. Spor z Informbirojem in jugoslovanska kmetijska politika. V: Jasna Fischer (ur.). *Jugoslavija v hladni vojni: zbornik z znanstvenega posveta Jugoslavija v hladni vojni*, 319–38. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino; Toronto: University, 2004.
- Čepič, Zdenko. Zakonske osnove racionirane preskrbe v Jugoslaviji 1945–1948. *Prispevki za novejšo zgodovino* 37, št. 2 (1997): 451–61.
- Gačša, Nikola. *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945–1948*. Novi sad: Matica srpska, 1984.
- Himmelreich, Bojan. *Pike, špekulanti in Trumanova jajca: preskrba prebivalstva Slovenije z blagom široke potrošnje v letih 1945–1953*. Celje: Zgodovinski arhiv, 2008.
- Ilešič, Svetozar. Agrarna prenaseljenost Slovenije. *Tehnika in gospodarstvo* 6, št. 3–4 (1940): 60–70.
- Kardelj, Edvard. *Kmetijsko zadružništvo v planskem gospodarstvu. Problemi naše socialistične graditve, knjiga I*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1956.
- Kidrič, Boris. Nekaj izkušenj iz prvega leta petletnega plana. V: *Zbrano delo, III. knjiga*, 312–17. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1978.
- Stipetić, Vladimir. *Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ 1945–1948*. Zagreb: JAZU, 1954.
- Šifrer, Živko. Demografski razvoj kmečkega prebivalstva v Sloveniji. *Prikazi in študije*, 8, 1962, 10, 11.

Tiskani viri

- *II. kongres Komunistične partije Slovenije*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1948.
- *V. kongres Komunistične partije Jugoslavije*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1948.
- *Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948–1953)*. Beograd: Komunist, 1985.
- *Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije*, 1945.
- *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije*, 1945–1953.